

48 + T 218

Географічний фактор в історичному процесі: 36. наук. праць /
АН УРСР. Ін-т історії; Редкол.: Ф.П.Шевченко та ін. К.: Наук.
думка, 1990. - 180 с. - ISBN 5-12-001227-2

У збірнику розглядаються питання історичної географії та картографії Української РСР, аналізується методика створення історичного атласу, публікуються оригінальні авторські карти України. На конкретному історичному матеріалі висвітлюються проблеми суспільно-політичного, культурного розвитку, адміністративно-територіального поділу окремих регіонів республіки та ін. Для істориків, географів, краєзнавців, викладачів та студентів вузів.

В сборнике рассматриваются вопросы исторической географии и картографии Украинской ССР, анализируется методика создания исторического атласа, публикуются оригинальные авторские карты Украины. На конкретном историческом материале освещаются проблемы общественно-политического, культурного развития, административно-территориального устройства отдельных регионов республики и др. Для историков, географов, краеведов, преподавателей и студентов вузов.

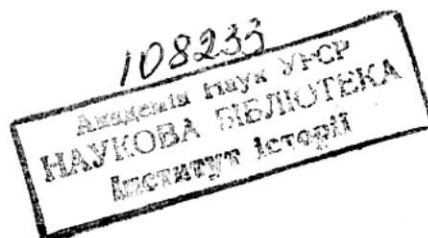
Редакційна колегія

Ф.П.Шевченко (відп. редактор), О.Є.Маркова, Г.В.Боряк, Т.А.Балабушевич, Є.П.Степанович (відп. секретар)

Затверджено до друку вченою радою
Інституту історії АН УРСР

Редакція історичної літератури

Редактор Н.С.Шафета

Г 0502000000-572 40-90
М221(04)-90

ISBN 5-12-001227-2

© Інститут історії АН УРСР, 1990

О.Є.Маркова

АТЛАС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
1917-1990 рр.

У статті розглядаються методичні особливості другої частини Атласу історії Української РСР, список карт, узгодження їх між собою, підготовка спеціальних історико-географічних основ, вибір засобів картографування та ін.

В статье рассматриваются методические особенности второй части Атласа истории Украинской ССР - список карт, согласование их между собой, подготовка специальных историко-географических основ, выбор способов картографирования и др.

Атлас історії Української РСР складається з двох частин. Перша частина, яка включає 6 розділів (108 карт) й охоплює період з давніх часів до 1917 р.*, знаходиться на виробництві на картографічній фабриці у м. Вінниці. Сподіваємося, що в 1992 р. вона буде опублікована. До другої частини Атласу вже розроблено 213 карт, на яких відображаються головні події, що мали місце в республіці, починаючи з 1917 р. до сьогодення.

Більшість карт з історії радянського періоду підготовлені на рівні сучасних вимог. Але в ході перебудови історичної науки переглядаються деякі підходи до оцінок багатьох проблем вітчизняної історії. Тому цілком обґрунтованим слід вважати прагнення авторів доопрацювати карти, переглянути всю сукупність історичних подій і явищ у всій складності, неоднозначності, а іноді й суперечності, позбавитися помилок та неточностей.

Перебудова вимагає нових підходів до визначення історичної періодизації. Це, в свою чергу, потребує уточнення або зміни хронологічних рамок окремих карт, внесення нових показників картографування та розробки оригінальних карт, присвячених розкриттю "білих" плям історії. Зокрема, завершується підготовка карт про розселення й національний склад жителів республіки в різні періоди історії, голод і репресії, участь трудящих союзних республік у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, діяльність кооперативів, творчих спілок та ін.

До другої частини Атласу історії Української РСР в основному будуть включені такі карти:

* Про першу частину Атласу див.: Історико-географічне вивчення природних та соціально-економічних процесів на Україні. - К., 1988. - С. 3-12.

© О.Є.Маркова, 1990

ISBN 5-12-001227-2. Географічний фактор
в історичному процесі, 1990.

№ ц/п	Розділи Атласу, історичні карти та картосхеми	Масштаб карт: 1 : 1 млн
1	<u>I. Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні. 1917-1920 рр.</u> Встановлення радянської влади на Україні. X. 1917-II. 1918 р.	1:2
	В р і з н і к а р т о с х е м и :	
	Перемога збройного повстання в Петрограді. 25-26 X. 1917 р. Жовтнєве збройне повстання в Києві. 29 X-31 X. 1917 р. Січневе збройне повстання в Києві. 16 I-22 I. 1918 р.	1:2,5
2	Боротьба трудящих України з німецькими й австро-угорськими окупантами. II-IX. 1918 р.	1:2,5
3	Розгром імпералістичної інтервенції на Україні. XI. 1918-IX. 1919 р.	"
4	Перемога над об'єднаними силами зовнішньої і внутрішньої контрреволюції. Розгром військ Денікіна. V. 1919 - III. 1920 р. Донбаська наступальна операція. 25-31 XII. 1919 р.	"
5	Війна з буржуазно-поміщицькою Польщею. Розгром військ Врангеля. IV-XI. 1920 р.	"
	В р і з н і к а р т о с х е м и :	
	Львівська операція 23.VII-20.VIII. 1920 р. Київська наступальна операція. 26.V.-16.VI. 1920 р. Штурм Чонгарських укріплень. II-IX. 1920 р.	"
	Штурм Перекопських та Ішунських укріплень. 7-11 XI. 1920 р.	1:7
	Перекопсько-Чонгарська наступальна операція. 7-17 XI. 1920 р.	1:2,5
6	Боротьба за владу Рад на західноукраїнських землях. 1917-1920 рр.	1:1,5
	В р і з н і к а р т о с х е м и :	
	Хотинське повстання. I. 1919 р.	"
	Закарпаття у складі Угорської Радянської Республіки. III-IV. 1919 р.	"
7	Встановлення Радянської влади у Східній Галичині. VII-IX. 1920 р.	1:2,5
	Іноземні комуністичні групи, національні оекції в організаціях КП(б)У в роки громадянської війни 1918-1920 рр. Періодичні видання зарубіжних інтернаціоналістів, груп іноземних комуністів і національних комуністичних секцій. 1:5	1:5
	Видання більшовицьких листівок і плакатів. 1917-1920 рр. Листівки і плакати, видані на іноземних мовах і мовах народів країни організаціями КП(б)У, іноземними групами КП(б)У, інтернаціоналістами. 1918-1920 рр.	"
	Видання газет Радянської України у роки революції і громадянської війни. 1917-1920 рр.	"
	<u>Розділ II. Українська РСР в 1921-1941 рр.</u> <u>Возз'єднання західноукраїнських земель з УСРР</u>	

№ ц/п	Розділи Атласу, історичні карти та картосхеми	Масштаб карт: 1:1 млн
1	Адміністративно-територіальний поділ УСРР в 1921 р.	1:2,5
2	Становище й розміщення промисловості УСРР напередодні індустріалізації. 1924-1925 рр.	"
	В р і з н а к а р т а :	
	Становище промисловості на західно-українських землях. 20-30-і роки XX ст.	1:2,5
3	Адміністративно-територіальний поділ УСРР. X. 1925 р.	"
4-10	Селянські господарства напередодні масової колективізації. 1927-1928 рр. (сім карт)	1:8
	В р і з н а к а р т а :	
	Землеволодіння на західноукраїнських землях в 30-х роках XX ст.	1:2,5
11	Кооперативна мережа. V. 1926 р.	1:8
12	Кількість та національний склад населення УСРР за переписом 1926 р. Населення західноукраїнських земель.	1:4
13	Населення УСРР за переписом 1926 р. Населення західноукраїнських земель.	"
14	Індустріалізація на Україні. 1926-1940 рр.	"
15-21	Розвиток сільського господарства. 1926-1938 рр. Становище сільського господарства на західноукраїнських землях (сім карт).	1:8
22	Адміністративно-територіальний поділ УСРР. 1931-1937 рр.	1:2,5
23	Адміністративно-територіальний поділ УСРР. 1937-II. 1941 р.	"
	В р і з н а к а р т а :	
24	Розміщення населення по областях УСРР. Боротьба трудящих західноукраїнських земель проти соціального й національного гноблення, за возз'єднання з Радянською Україною.	1:8
25	Учбові й наукові установи в 1938/39 р.	1:2,5
26	Культурно-освітні заклади в 1938/39 р.	1:5
	К а р т о с х е м и :	
	Співробітництво братніх республік під час індустріалізації СРСР. 1926-1938 рр.	
	Допомога братніх республік в індустріалізації УСРР.	
	<u>Розділ III. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941-1945 рр.</u>	
1	Підготовка і план війни фашистської Німеччини проти СРСР (план "Барбароса")	1:16
2	Перший період Великої Вітчизняної війни. Загальний хід воєнних дій. 22.VI-18.XI. 1941 р.	1:12
3	Воєнні дії 22.VI-9.VII. 1941 р. на Південно-Західному напрямку	1:5
4	Прикордонна битва. Відхід на лінію укріпленого району. 22.VI.-9.VII. 1941 р.	"

Продовження табл.

№ ц/п	Розділ Атласу, історичні карти та картосхеми	Масштаб карт: 1:1 млн
5	Героїчна оборона Києва. 11.VII-19.IX.1941 р. В р і з н а к а р т а: Бойові дії військ Південно-Західного фронту 11.VII-19.IX.1941 р.	1:0,25 1:8
6	Героїчна оборона Одеси. 5.VIII-16.X.1941 р. В р і з н а к а р т а: Загальна обстановка на Південному фронті. 30.VII-30.IX.1941 р.	1:0,5 1:7
7	Героїчна оборона Севастополя. 30.X.1941-4.VII.1942 р.	1:0,15
8	Керченсько-Феодосійська десантна операція. 25.XII.1941-2.I.1942 рр.	1:1
9	Другий період Великої Вітчизняної війни. Загальний хід воєнних дій. XI.1942 р. - III.1943 р. В р і з н а к а р т а: Відбиття контрнаступу фашистських військ у Донбасі й під Харковом. II-III.1943 р.	1:7,5 1:5
10	Другий період Великої Вітчизняної війни. Загальний хід воєнних дій. IV-XII.1943 р. В р і з н і к а р т о с х е м и: Запорізька наступальна операція. 10-14.X.1943 р.	1:7,5 1:2
11	Мелітопольська наступальна операція. 26.IX-5.XI.1943 р. Чернігівсько-Прип'ятська наступальна операція. 26.VIII-30.IX.1943 р.	1:4
12	Курська битва. Контрнаступ радянських військ на Белгородсько-Харківському напрямку. 3-23.VIII.1943 р.	"
13	Визволення Лівобережної України. VIII-XI.1943 р. Початок визволення Правобережної України. X-XI.1943 р. В р і з н а к а р т о с х е м а: Боротьба за Букринський плацдарм на правому березі Дніпра. Кінець IX -X.1943 р.	"
14	К а р т о с х е м а: Житомирсько-Бердичівська наступальна опера- ція. 24.XII.1943 - 14.I.1944 р.	"
15	Третій період Великої Вітчизняної війни. За- гальний хід воєнних дій. I.1944-У.1945 р.	1:12
16	Кіровоградська наступальна операція. 5-16.I.1944 р.	1:1
17	Корсунь-Шевченківська наступальна операція. 24.I-17.II.1944 р.	"
18	Ровенсько-Луцька наступальна операція. 27.I-11.II.1944 р.	1:2
19	Нікопольсько-Криворізька наступальна опе- рація. 30.I-29.II.1944 р.	"
20	Проскурівсько-Чернівецька наступальна опе- рація. 4.III-17.IV.1944 р.	"
6		

Продовження табл.

№ ц/п	Розділ Атласу, історичні карти та картосхеми	Масштаб карт: 1:1 млн
21	К а р т о с х е м а: Умансько-Ботошанська наступальна операція. 5.III-17.IV.1944 р.	
22	Березнегівсько-Снігірківська наступальна опе- рація. 6-18.III.1944 р.	1:3
23	Одеська наступальна операція. 26.III- 14.IV.1944 р.	1:2
24	Кримська наступальна операція. 8.IV- 12.V.1944 р.	1:2,5
25	В р і з н а к а р т о с х е м а: Визволення Севастополя. 9.V.1944 р.	"
26	Львівсько-Сандомирська наступальна операція. 13.VII-29.VIII.1944 р.	"
27	Завершення визволення Радянської України. Розгром фашистських окупантів на Закарпатті. 8.IX-28.X.1944 р.	1:1
28	Підпільні організації і партизанські формування. VI.1941 р. - X.1944 р.	1:4
29	Злочини німецько-фашистських окупантів на території УРСР в 1941-1944 рр. В р і з н а к а р т а: Масове знищення фашистами радянських людей Допомога європейському рухові Опору через Український штаб партизанського руху в 1944-1945 рр.	1:12 "
30	Участь радянських людей в європейському русі Опору в 1941-1945 рр.	"
31	Діяльність трудящих УРСР в тилу	1:17,5
32	Відбудова народного господарства УРСР в ході війни. 1943-1945 рр. В р і з н а к а р т о с х е м а: Братерська допомога народів СРСР. 1943- 1945 рр.	1:2,5
1	Розділ IV. Післявоєнний період. 1945-1955 рр.	
3-4	Адміністративно-територіальний поділ УРСР в 1946-1955 рр.	"
2	Соціалістичні перетворення в західних областях України.	1:2,5
3	Індустріалізація. 1946-1955 рр.	"
4-8	Колективізація сільського господарства. 1946-1951 рр.	"
9	Охорона здоров'я населення. 1946-1955 рр. (чотири карти)	1:8
	Розвиток науки і вищої освіти. 1945-1955 рр.	1:5
	В р і з н а к а р т а: Академічні й науково-дослідні установи у Києві	1:12

Продовження табл.

№ п/п	Розділ Атласу, історичні карти та картосхеми	Масштаб карт: 1:1 млн
10	Загальноосвітня школа в 50-х роках	1:5
11-13	Трудові резерви. 1945-1955 рр. (три карти)	1:8
14	Культурно-освітні установи. 1945-1955 рр.	1:5
	К а р т о с х е м а:	
15	Культурні зв'язки УРСР з союзними республіками	
	К а р т о с х е м и:	
16	Допомога радянських республік у відбудові індустріальних центрів УРСР. 1943-50-і роки. Участь трудящих УРСР в освоєнні цілинних і перелогових земель	
	Розділ У. Українська РСР в 1956-1990 рр.	
1	Адміністративно-територіальний поділ в 1957-1962 рр.	1:2,5
2	Адміністративно-територіальний поділ в 1964-1978 рр.	"
3	Адміністративно-територіальний поділ в 1979-1990 рр.	"
4	Етнічний склад населення в 1959 р.	"
5	Зміна чисельності населення. 1956-1989 рр.	"
6-8	Робітничий клас. 1956-1989 рр. (три карти)	1:8
9-11	Колгоспне селянство. 1956-1989 рр. (три карти)	"
12-13	Службовці. 1956-1989 рр. (дві карти)	1:4
14-15	Земельні угіддя. 1956-1990 рр. (дві карти)	"
	А г р а р н о - п р о м и с л о в і к о м п л е к с и:	
16	М'ясопромисловий. 1976-1990 рр.	1:4
17	Молокопромисловий. 1976-1990 рр.	"
18	Буряковий. 1960-1990 рр.	"
19	Плодоовочепромисловий. 1960-1990 рр.	"
20	Виноградарсько-виноробний. 1956-1990 рр.	"
	В р і з н а к а р т а:	
	Садівництво	1:12
21	Льсопромисловий. 1960-1990 рр.	"
22-23	Рекреаційні території й розміщення оздоровчих установ. 1956, 1965, 1990 рр. (дві карти)	1:2,5
24-26	Забезпеченість населення лікарями й медичним персоналом із середньою спеціальною освітою 1956, 1965, 1990 рр. (три карти)	1:8
27	Введення в дію лікарень. 1956-1990 рр.	"
28-30	Забезпеченість населення лікарняними ліжками (три карти)	"
31-32	Установи амбулаторно-поліклінічної допомоги. 1956, 1965, 1990 рр. (дві карти)	1:12
33-35	Дитячі дошкільні установи. 1956, 1965, 1990 рр. (три карти)	1:8
36	Вищі учбові заклади. 1956, 1990 рр.	1:4
	В р і з н а к а р т о с х е м а:	
	Київ. 1990 р.	

Закінчення табл.

№ п/п	Розділ Атласу, історичні карти та картосхеми	Масштаб карт: 1:1 млн
37-38	Середні спеціальні учбові заклади (дві карти)	1:8
39-40	Система професійно-технічної освіти. 1961, 1970, 1990 рр. (дві карти)	"
41	Наукові центри АН УРСР. 1966, 1970, 1990 рр.	1:5
	К а р т о с х е м а:	
	Наукові установи АН УРСР у Києві	
42-44	Культурно-освітні заклади. 1956, 1965, 1990 рр.	1:4
45	Участь УРСР у всесоюзних економічних зв'язках 1956, 1965, 1990 рр.	1:2,5
	К а р т о с х е м и:	
46-47	Участь трудящих УРСР в спорудженні БАМ. 1974-1984 рр.	
	К а р т о с х е м а:	
48	Участь трудящих у розвитку нафтогазового комплексу Західного Сибіру. 1965-1987 рр.	1:1,5
	К а р т о с х е м а:	
49	Участь студентських будівельних загонів УРСР в спорудженні народногосподарських об'єктів Сибіру. 1965-1980 рр.	
	К а р т о с х е м а:	
50	Культурні зв'язки УРСР з братніми союзними республіками.	
	К а р т о с х е м а:	
51	УРСР на міжнародній арені.	
52	Участь УРСР в зовнішньо-економічних зв'язках СРСР в 1956-1965, 1966-1990 рр.	
	К а р т о с х е м а:	
53	Участь УРСР в культурних зв'язках СРСР із зарубіжними країнами. 1985, 1990 р.	
54	Пам'ятки історії і культури УРСР. 1990 р.	"

Процес підготовки історичних карт другої частини атласу включав кілька етапів: збирання, критичний аналіз й обробку різноманітних джерел відповідно до теми; складання формулярів, малювання ескізу майбутньої карти на сучасній політико-адміністративній карті, створення авторського оригіналу на історико-географічних картах - основах різного хронологічного періоду. Ця хронологія використовувалась для складання більшості оригінальних карт. Щодо розроблених карт загальносоюзної тематики (наприклад, серіали з історії громадянської й Великої Вітчизняної воєн), то авторський оригінал виготовлявся з карт виданих РБЕ, РБІУ, атласу офіцера тощо тих важливих подій, які відбувалися на території України в її су-

часних межах. Окремі з них доповнювалися матеріалом з наукових розробок, детальніше проведених по нашому регіону, або складалися заново. Для оновлення карт залучалися певні сучасні дослідження, уточнювалися назви карт, легенди, події, територіальні зміни та ін. Під час складання карт часто доводилося вносити до формулярів необхідні доповнення та узгодження, а іноді проводити добір, обробку матеріалів, яких не вистачало для картографування.

У другій частині Атласу історії Української РСР зберігається відповідність масштабного ряду з першою частиною, а саме масштаби 1:2,5, 1:4, 1:5, 1:8 млн для відображення найбільш важливих одиниць для Атласу тем, наприклад, адміністративно-територіального поділу, культурного розвитку, для можливого і необхідного співставлення карт між собою. Внутрішню єдність Атласу забезпечує розробка загальної програми твору, послідовність підготовки карт – спочатку, наприклад, карт загального ходу воєнних дій, а потім їх окремих важливих операцій, додержання головних принципів узагальнення й оформлення однотипних карт, складання хронологічних карт на єдиній історико-географічній карті-основі. Але фактично виявилось, що не всі однотематичні карти взаємопов'язані у зв'язку з певними обставинами. Постало питання про вивчення узгодження карт у процесі їх доробки за допомогою цілеспрямованої програми відбору нових показників картографування замість тих, неточних і помилкових, що знімаються з карти.

Значна увага в Атласі історії УРСР приділялася розробці і складанню багатьох історико-географічних карт-основ, на які накладався тематичний зміст. Так, у результаті адміністративно-територіальної реформи в 1921–1925 рр., кордони зазнали змін, що відображені на картах адміністративно-територіального поділу (наприклад, на картах 1922 р. виділені межі губерній, повітів, 1932 р. – тільки областей і районів). При показі зокрема державних кордонів обов'язково зазначається конкретна дата (наприклад, "Державні кордони в 1921 р., після Ризького договору з Польщею. 18.ІІ.1921 р."; "Кордони СРСР і межі областей УРСР на 22.ІІ.1941 р."; "Кордони зарубіжних держав на 1.ІІ.1938 р."). У таких випадках виключалась можлива непогодженість кордонів. Крім точного показу кордонів на різноманітних історико-географічних картах-основах наносилися всі великі міста, селища міського типу, та ін. (які мали значення для розкриття теми) за кількістю жителів, типом поселення, адміністративним значенням, часом виникнення населених пунктів.

При цьому важливе значення має транскрипція історичних назв. Назви населених пунктів УРСР подавалися згідно з хронологічним періодом, вказаним на карті. Якщо в той час були переймену-

вання, то всі вони вказувалися разом з датами. Сучасні назви зберігали напис довідників адміністративного устрою УРСР. Шляхи сполучення на цих картах також характеризували історію розвитку транспорту. І якщо, наприклад, на картах 20–30-х років подаються всі шосе, то на картах 70–80-х років тільки головні, магістральні, зате з'являються й водосховища на Дніпрі. Таким чином, на карти спочатку наносилися загальна транспортна мережа з урахуванням забезпеченості окремих частин регіону головними шляхами сполучення, а потім додавалися ті з них, навіть не основні, що мали значення для розкриття конкретних, особливо воєнних, подій.

Серед методичних особливостей наукової розробки атласу слід зазначити прагнення до відображення динамізму, який проявляється в назвах всіх структурних розділів ("УРСР у період 1946–1955 рр."), в складанні карт на початок, середину й кінець періоду в єдиних показниках ("Робітничий клас 1956, 1965, 1990 рр."), або на конкретні дати ("Визволення Лівобережної України. VІІ–XІ.1943 р."), в характеристиці розвитку об'єктів в русі – наступ військ, зміна ліній фронтів, державних і адміністративних кордонів, збільшення промислової продукції, кількості робітників (в 1940 р. щодо 1926 р.), у відображенні різного стану об'єктів – побудовані, реконструйовані; споруджуються тощо.

Вибір засобів картографування залежав, головним чином, від наявності джерел і особливостей розміщення об'єктів: на лінії, на території, біля населених пунктів. На відміну від першої частини Атласу у другій – мають перевагу статистичні засоби картографування – картограми, картодіаграми, локалізовані діаграми, що зумовлено широким використанням статистичних збірників, в яких є дані про губернію, округ, область, район чи республіку в цілому. Проте матеріали збірників 30, 60, 70 і 80-х років потребують критичного аналізу. Їх дані часто-густо між собою не співставляються по багатьох показниках, що не може не вплинути на якість карт.

Підготовка історичних атласів сприяла подальшому розвитку історичної географії в республіці, насамперед, мало вивчених проблем з історії, культури, населення. Це привело до створення нових за тематикою і типами історичних карт, уніфікації підходів до їх складання, погодження вибору головних показників картографування і прийомів, наочного оформлення, удосконалення класифікацій історичних подій і питань генералізації, дослідження однорангових взаємопов'язаних історичних подій на картах одного масштабу та ін.

Надійшла 1.10.1986 р.